

Markiewicz, Hanna

"Szkolnictwo i oświata polska w Wolnym Mieście Gdańsku 1920-1939", Henryk Polak, Wrocław 1978 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 23, 229-233

1980

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

i związanych z nim ludzi i współczuje ich upartej, chociaż skazanej na niepowodzenie walce.

Podkreślić raz jeszcze wypada imponującą, zwłaszcza źródłowo, dokumentację książki D. Beauvois. Liczne tablice i wykresy oraz mapy Okręgu Szkolnego

stanowią cenną pomoc w śledzeniu wywodów Autora. Monografia jego pobudza do dyskusji, zachęca do przemyśleń i dalszych studiów. Słowem jest to piękna i pożyteczna książka.

Kalina Bartnicka

Henryk Polak, SZKOLNICTWO I OŚWIATA POLSKA W WOLNYM MIEŚCIE GDAŃSKU 1920—1939, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1978, ss. 220, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Wydział I Nauk Społecznych i Humanistycznych, seria monografii, nr 62

Dotychczasowe artykuły traktujące o szkolnictwie Gdańska w okresie międzywojennym dotyczyły przede wszystkim wybranych problemów bądź instytucji, a ich objętość nie pozwalała na dokładne prześledzenie całej złożonej i bogatej w wydarzenia historii oświaty w tym mieście. Praca Polaka stanowi istotny wkład do badań nad oświatą międzywojennego Gdańska, ukazuje bowiem dzieje walki Polaków o szkoły polskie w bardzo trudnym dla mniejszości polskiej okresie. Walka o polskość Gdańska prowadzona była na różnych płaszczyznach życia społecznego, politycznego, ekonomicznego i kulturalnego, a oświata polska była jednym z jej ogniw.

W pracy wykorzystane zostały materiały archiwalne zarówno lokalne (np. zespół akt dotyczących działalności Komisarza Generalnego Rzeczypospolitej w Gdańsku, zespół akt Senatu Wolnego Miasta Gdańska), jak i ogólnopolskie (np. akta Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Ministerstwo Spraw Zagranicznych czy akta Prezydium Rady Ministrów). Drugą dużą część materiałów źródłowych stanowią czasopisma nie tylko oświatowe („Oświata i Wychowanie”, „Oświata Polska”, „Przegląd Pedagogiczny”), ale również regionalne o charakterze społeczno-kulturalnym („Ostland”, „Kurier Bałtycki”, „Gazeta Gdańska”, „Morze”, „Rejsy”, „Związkowiec”).

Osobną część materiałów źródłowych stanowią podręczniki i programy

nauczania, wydane w okresie międzywojennym na potrzeby szkolnictwa gdańskiego. Autor wykorzystał w pracy oryginalne podręczniki, co w znacznej mierze powiększyło jej walory poznawcze. Szczególnie cennymi materiałami uwzględnionymi przez Polaka są sprawozdania z działalności Macierzy Gdańskiej oraz zachowane w komplecie sprawozdania dyrektora Gimnazjum Polskiego w Gdańsku (1922—1939). W pracy uwzględniono również opracowania dotyczące tematu. Do tej obszernej bibliografii można byłoby dodać jeszcze jedną godną polecenia pozycję, mianowicie broszurę wydaną w 1928 r. nakładem Macierzy Szkolnej Gdańskiej, ukazującą program pracy Towarzystwa i jego zadania, wśród których do najważniejszych należała walka o zachowanie polskości ziem Pomorza, walka z germanizacją, czy też wychowanie młodzieży w duchu miłości do ojczyzny, a więc zadania szczególnie istotne w obliczu niebezpieczeństwa systematycznego wynaradawiania mniejszości polskiej.

W broszurze ukazane są również możliwości finansowe Towarzystwa, którego budżet obliczany był na milion guldenów, tj. półtora miliona złotych polskich, oraz niemałe koszty utrzymania poszczególnych placówek kształcenia.

Autor w pięciu rozdziałach omawia kolejno: sytuację polityczno-społeczną Polonii Gdańskiej w latach 1920—1939, prawne podstawy szkolnictwa oraz polskie szkolnictwo prywatne i senackie. Pracę zamyka rozdział ukazujący polską

oświatę pozaszkolną na terenie Wolnego Miasta Gdańska. Rozprawa ma układ problemowy, a w poszczególnych rozdziałach chronologiczny. Przyjęcie takiej konstrukcji pozwalało autorowi przedstawić problemy oświaty i szkolnictwa w sposób całościowy i ewolucyjny.

W rozdziale pierwszym ukazano panoramę życia gospodarczego, politycznego i oświatowego polonii gdańskiej. Omówiono prawa ludności polskiej wynikające z postanowień traktatowych oraz praktyczną realizację, wskazując jednocześnie na lekceważenie praw mniejszości polskiej oraz stronę niemiecką. Ukazując wrogość Senatu Gdańskiego do wszelkich przejawów polskości oraz politykę kolejnych komisarzy Ligi Narodów przeciwstawił im autor wysiłki władz polskich zmierzające do umacniania swoich wpływów w Gdańsku.

W całej publikacji Polaka problem walki o wpływy w Wolnym Mieście Gdańsku stanowi obok najważniejszych spraw oświatowych jedną z najbardziej istotnych kwestii. W rozdziale pierwszym autor omówił również działalność polskich organizacji istniejących w Gdańsku przed rokiem 1920, tj. Gminy Polskiej i Związku Polaków, które wywarły duży wpływ na rozwój polskiego życia społeczno-kulturalnego w mieście oraz kształtowały świadomość narodową Polaków. Rozdział zamyka przedstawienie działalności harcerstwa, zrzeszeń sportowych, takich jak: Klub Wioślarski czy Klub Gedania, oraz organizacji paramilitarnych, jak POW wraz z klubami o charakterze wojskowym (Gryf, Orzeł, Rybitwa). W rozdziale tym Autor wykorzystał przede wszystkim opracowania.

W rozdziale drugim Polak zajął się prawnymi i politycznymi podstawami szkolnictwa. Omawiając je ukazał przede wszystkim początki szkoły polskiej w Gdańsku, odwołując się aż do 1887 r., kiedy to władze pruskie wyeliminowały zupełnie język polski ze szkół ludowych, przedstawił losy szkoły polskiej za czasów działalności Podkomisariatu Naczelnej Rady Ludowej aż do uchwalenia traktatu wersalskiego. Walka o szkołę

przedstawiona jest między innymi na przykładzie prób podejmowanych przez Polaków na forum Volkstagu Wolnego Miasta Gdańska, w którego obradach posłowie niemieccy, stanowiący większość, starali się nie dopuścić do przeprowadzenia takich wniosków, które gwarantowałyby Polakom swobodny rozwój szkolnictwa, i wręcz domagali się ukrócenia i tak ograniczonych możliwości oświatowych mniejszości polskiej. Wyrazem wynaradawiającej polityki prowadzonej przez Niemców było przedstawienie projektu ustawy o szkolnictwie polskim. Projekt został przyjęty entuzjastycznie przez stronę niemiecką, posłowie polscy natomiast ustosunkowali się do niego negatywnie, gdyż w ich odczuciu autorzy kierowali się przy opracowaniu ustawy wyłącznie względami natury politycznej, pomijając zupełnie cele kulturalne.

W podrozdziale drugim H. Polak omówił prawne podstawy szkolnictwa polskiego. Wymieniając podstawowe akty prawne przedstawił szczegółowo możliwości zakładania szkół publicznych (senackich) i prywatnych, odwołując się do przepisów zawartych w umowie warszawskiej z dn. 24 X 1921 r., ustawie o nauczaniu mniejszości polskiej z dn. 20 XII 1921, umowie polsko-gdańskiej z dn. 18 IX 1923 r. w sprawie traktowania obywateli polskich i innych osób języka lub pochodzenia polskiego na obszarze Wolnego Miasta Gdańska.

Władze Gdańska miały obowiązek zakładania szkół polskich w tych miejscowościach, w których liczba podań o szkołę w języku polskim wynosiła minimum 40. W przypadku gdy podań było mniej, władze musiały utworzyć klasę polską przy szkole niemieckiej. Tworzenie prywatnych szkół polskich uzależnione było od otrzymania koncesji. Zakładanie szkół polskich napotykało trudności celowo stwarzane przez władze Gdańska.

Polak ukazał liczne przykłady presji władz wywieranej na ludność polską, która niejednokrotnie w obawie o byt musiała zapisywać swoje dzieci do szkół niemieckich.

Autor przedstawił również spory polsko-gdańskie dotyczące zakresu uprawnień Polaków w szkolnictwie i sposobu ich realizacji, a wynikające ze zbyt jednostronnej interpretacji przepisów przez władze miasta. I choć, jak stwierdził, „po długoletniej niewoli Polacy odzyskali możliwość kształcenia swoich dzieci w szkołach z ojczystym językiem nauczania”, to jednak w praktyce „stworzono wokół szkolnictwa polskiego wrogą atmosferę i zmobilizowano wszystkie siły i środki, aby uniemożliwić, a co najmniej utrudnić jego rozwój” (s. 73).

Rozdział trzeci poświęcony jest polskiemu szkolnictwu senackiemu. Autor zajął się przede wszystkim warunkami zakładania polskich szkół publicznych w Wolnym Mieście Gdańsku, ich organizacją oraz podstawami finansowymi, stwierdzając, iż mimo obowiązujących przepisów, które obliżowały władze senackie do tworzenia szkół polskich, a tylko w wyjątkowych przypadkach klas polskich przy szkołach niemieckich, generalnie w praktyce przeważała druga tendencja. Władze Gdańska przez cały okres działalności nie zorganizowały mimo istniejących ku temu warunków ani jednej szkoły na terenie wiejskim. Dużym walorem publikacji Polaka jest przedstawienie polityki Senatu Gdańska wobec szkół polskich oraz metod stosowanych przez władze miasta wobec potrzeb kulturalnych i oświatowych Polaków. Jednym z elementów wrogiej polityki oświatowej było obsadzenie etatów w szkołach polskich nauczycielami, którzy nie spełniali warunków zawartych w przepisach szkolnych (np. nie legitymowali się dostateczną znajomością języka polskiego) bądź byli wrogo nastawieni do wszelkich przejawów polskości. Polak ukazał zarówno tych nauczycieli, którzy pracę w szkole polskiej pojmowali jako jeszcze jedną możliwość germanizacji Polaków, jak również tych, którzy mimo narastającego terroru władz (zwłaszcza po roku 1933) zapisali piękne karty w historii szkolnictwa polskiego w Gdańsku.

Końcowy fragment rozdziału stanowi analiza programów nauczania oraz

przedstawienie atmosfery wychowawczej szkół senackich. Polak stwierdził, iż zarówno poziom nauczania, jak i charakter przekazywanej wiedzy był niższy od poziomu nauczania w szkołach niemieckich, a przekazywane treści, zwłaszcza w dziedzinie nauk społecznych, miały raz jeszcze potwierdzić historyczne prawa narodu niemieckiego do polskich ziem północnych i zachodnich. W zasadzie szkoły i klasy polskie stanowiły w ręku władz narzędzie wynaradawiania ludności polskiej.

W tej sytuacji ciężar prowadzenia oświaty polskiej spadał na społeczeństwo, stąd następnym zagadnieniem, które omówił Autor w rozdziale czwartym, było polskie szkolnictwo prywatne, prowadzone w głównej mierze przez Macierz Szkolną Gdańska. W pięciu podrozdziałach przedstawione zostały kolejno: podstawy organizacyjno-programowe, ochronki, szkolnictwo ogólnokształcące, zawodowe i artystyczne. Rozdział ten jest niezwykle cenny pod względem faktograficznym. Autor przytoczył bowiem wiele nie znanych przykładów, które chlubnie świadczą o wysiłkach działaczy społecznych i nauczycieli w walce z wynaradawiającą polityką Senatu. Wychowanie upowszechniane w szkołach Macierzy odznaczało się głębokim patriotyzmem i nastawione było na kształtowanie uczuć narodowych. Macierz Gdańska utrzymywała ścisłe kontakty z krajem, czego dowodem był udział jej działaczy w pracach Wydziału Wykonawczego Zjednoczenia Polskich Towarzystw Oświatowych, w którego ramach współpracowały: organizacja bliźniacza Polska Macierz Szkolna, Towarzystwo Czytelni Ludowych (zasłużone w utrwalaniu polskości na ziemiach zachodnich w czasie zaborów), Towarzystwo Szkoły Ludowej, Macierz Księstwa Cieszyńskiego i inne.

Krzewienie patriotyzmu i utrwalanie wspólnoty duchowej z narodem polskim traktowane było przez Macierz Gdańską jako jeden z elementów skutecznie przeciwdziałających wynaradawiającej polityce Senatu. Mimo licznych trudności i przeszkód, stwarzanych przez

władze niemieckie, dzięki ofiarnej pracy nauczycieli i działaczy oświatowych Macierzy Gdańskiej polskie szkolnictwo prywatne na wszystkich jego poziomach wykazywało „stałe tendencje rozwojowe” i pozwoliło na zachowanie polskości. Problemy Macierzy Gdańskiej były wielokrotnie dyskutowane na posiedzeniach Polskiej Macierzy Szkolnej w Warszawie. Losami tej organizacji interesowało się również Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, które w miarę swoich możliwości dotowało działalność tego Towarzystwa.

Autor przedstawiając kolejne szczeble polskiego szkolnictwa prywatnego położył nacisk na ich rozwój liczbowy. Umieścił w tabelach dane statystyczne dotyczące liczby szkół polskich senackich, jak i prywatnych oraz liczby uczniów uczęszczających do tych szkół. Szkoda jednak, że dane te nie zostały omówione.

Wiele miejsca w publikacji Polaka zajęło przedstawienie działalności Gimnazjum Polskiego, które przez długie lata było jedyną szkołą średnią na północnych rubieżach oderwanych od kraju a, którego absolwenci wychowani w atmosferze więzi z ojczyzną i zafascynowani dziejami swego kraju dali przykład miłości do ojczyzny w latach II wojny światowej.

Ogromny wkład w wytworzenie patriotycznej postawy wychowanków Gimnazjum Polskiego mieli nauczyciele i pedagodzy tej zasłużonej dla polskiej oświaty placówki. Im też Polak poświęcił wiele uwagi, przypominając sylwetki takich wychowawców, jak: dyrektora Gimnazjum Jana Augustyńskiego, polonisty Władysława Pniewskiego, historyków Marcina Dragana czy też Kaziemiery Jeżowej.

W osobnym podrozdziale Autor zajął się organizacją i działalnością Polskiego Konserwatorium Muzycznego, którego powołanie stało się ważnym wydarzeniem w życiu polonii gdańskiej. Jest to mało znany rozdział oświaty polskiej w tym mieście. Do opracowania tego problemu wykorzystał Polak przede

wszystkim materiały źródłowe. I choć działalność Konserwatorium Muzycznego w Gdańsku mogłaby się wydać faktem niewiele znaczącym wobec niezaspokojonych aspiracji oświatowych i kulturalnych polonii, to jednak istnienie szkoły muzycznej miało kapitalne znaczenie dla polskiego ruchu muzycznego i życia kulturalnego w mieście.

Rozdział ostatni traktuje o polskiej oświacie pozaszkolnej organizowanej przez różne stowarzyszenia w Wolnym Mieście Gdańsku. Różnorodność poczynań oświatowych wielu działających na terenie Gdańska instytucji społecznych i kulturalnych przedstawił Autor w sposób bardzo ogólny. Wydaje się, iż sprawy oświaty pozaszkolnej Wolnego Miasta Gdańska ze względu na duży wachlarz problemów powinny być tematem odrębnej publikacji. Czytelnik wyraźnie odczuwa niedosyt wiadomości dotyczących np. akcji czytelniczej, która została potraktowana w rozprawie marginesowo, a przecież wobec trudności w dostępie do szkół właśnie książka była elementem utrwalającym polskość nie tylko w czasach zaborów, ale też w okresie II Rzeczypospolitej. Stąd też ostatni rozdział pracy Polaka należy chyba traktować jako zasygnalizowanie problemu, który czeka na dokładne zbadanie i opracowanie.

Publikacja Polaka jest pozycją cenną ze względu na bogatą warstwę faktograficzną. Autor wykorzystał w niej wiele ciekawych źródeł. Praca doskonale oddaje klimat tamtych lat, jest świetnie osadzona w realiach politycznych i społecznych trudnego dla Polaków okresu. Polak przedstawił nie znane szerszemu ogółowi historyków dzieje oświaty w Gdańsku w sposób klarowny i całościowy, koncentrując swoje badania na szkolnictwie. Niekwestionowanym walorem publikacji jest ukazanie wysiłków działaczy oświatowych i nauczycieli w walce o szkołę polską i jej utrzymanie. Na szczególne wyróżnienie zasługuje fakt podkreślenia przez Autora wkładu, jaki w oświatę Gdańską wniosła swoją działalnością Macierz Szkolna — organizacja funkcjonująca

dzięki wysiłkom społeczeństwa. Na uwagę zasługuje też wyekspozowanie sylwetek nauczycieli, którzy pracując w nie sprzyjających warunkach politycznych nie poddali się terrorowi władz niemieckich i do końca pracą swoją służyli sprawie polskiej.

Dla historyka oświaty i miłośnika

dziejów Gdańska książka Polaka powinna stać się szczególnie cenną pozycją, stanowi bowiem ważny przyczynek do historii szkolnictwa gdańskiego w okresie międzywojennym.

Hanna Markiewicz

Marian Balcerek, **ROZWÓJ OPIEKI NAD DZIECKIEM W POLSCE W LATACH 1918—1939**, Warszawa 1978, PWN, ss. 392.

Pedagogika opiekuńcza oraz historiografia oświatowa Polski Ludowej wzbogaciły się o charakterystykę najważniejszych problemów opiekuńczo-wychowawczych Polski międzywojennej, zawartą w pracy Mariana Balcerka pt. *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918—1939*.

W pracy wykorzystano dostępne archiwalia, pokaźną ilość materiałów źródłowych, takich jak: akty legislacyjne, zarządzenia, regulaminy, instrukcje, statuty, protokoły, sprawozdania instytucji i organizacji społecznych oraz bogatą literaturę zagadnienia.

Autor przyjął współczesną, humanitarną definicję opieki nad dzieckiem, sprecyzowaną przez pedagogów zajmujących się placówkami opiekuńczo-wychowawczymi od strony teorii bądź praktyki. Przez opiekę nad dzieckiem rozumie „nie tylko dostarczanie dzieciom środków niezbędnych do zaspokojenia ich potrzeb materialnych, okresowych lub trwałych, lecz również wzięcie odpowiedzialności za losy korzystających z opieki, to jest za wspomaganie i pielęgnowanie ich rozwoju, za zapobieganie degradacji społecznej podopiecznego, za jego rozwój psychofizjologiczny i kształtowanie twórczej osobowości” (s. 18). Opieka nad dzieckiem to nie tylko wyrównywanie i kompensowanie braków w rozwoju fizycznym dzieci i młodzieży, ale także ochranianie dziecka przed ewentualnymi zaburzeniami w kształtowaniu postawy moralnej i intelektualnej.

Na tle sytuacji gospodarczo-społecznej i oświatowej Autor ukazał najważ-

niejsze problemy opieki nad dzieckiem zarówno od strony materialnej, jak i zdrowotnej, prawnej, psychologicznej i pedagogicznej. Przedmiotem jego zainteresowania są zarówno dzieci normalne, nie kwalifikujące się do specjalnych placówek opiekuńczo-wychowawczych, jak i dzieci upośledzone fizycznie, umysłowo bądź moralnie, wymagające opieki stałej lub doraźnej, częściowej lub całkowitej, w różnym wieku, od urodzenia aż do uzyskania pełnoletności.

Chociaż zasadniczym przedmiotem analizy M. Balcerka jest rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym, to jednak Autor problem opieki nad dzieckiem ukazał na szerokim tle historycznym. W rozdziale drugim przedstawił on w sposób chronologiczny rozwój opieki nad dzieckiem na przestrzeni dziejów od starożytności aż po wiek dwudziesty. Niewątpliwą zaletą tego rozdziału obok syntetycznego zarysu chronologicznego jest ukazanie wpływu warunków społeczno-ekonomicznych na kształtowanie się różnych form i metod działalności opiekuńczej. Rozwój stosunków kapitalistycznych powodował powstawanie publiczno-prawnej opieki nad dzieckiem, której istotną cechą było przejmowanie przez państwo i samorząd inicjatywy organizacyjnej, finansowej i ustawodawczej, a w konsekwencji wpływało na stopniowe odchodzić od filantropii. Innym czynnikiem przyspieszającym kształtowanie się publicznej opieki był rozwój nauk przyrodniczych, w szczególności postęp wiedzy o człowieku, o prawach jego fizycznego i psychicznego rozwoju. Pierwsze usta-